

V. FEJEZET.

Nemesi falvak.

A nemesi megye kialakulása.

Megyénk területének legnagyobb részét – láttuk – királyi birtokok alkották; s ezek túlnyomóan egyházi és világi nagybirtok hatalma alá jutottak. Ezért találunk oly csekély számban középnemesi falvakat, amelyekben a nemes tulajdonosok ott is laknak és nem távoléló urai a falusi jobbágyoknak.

Nemesi birtok volt az a Papfalva, melynek egyik részét terra Bolgar-nak nevezték. Erről azt tudjuk, hogy 1284-ben kapta Benedek fehérvári kanonok (innen a Papfalva név), előtte Laurentius filius Zolath birtoka. Ha a Lőrinc és Zolath (Lőrinc is „quondam”, hajdani, 1284-ben) birtokosok „voltak”, mintegy 1200-ig nyúlhatunk vissza. Így a Borsák sasági birtokrészei közelében ismét egy olyan birtok feküdt, mely világi magánemberé volt és ezt Zolath, törökös eredetű régi magyar néven nevezik. Mint egyházas helyről Benedek plébános fizet négy alkalommal a pápai tizedszedőknek. 1348-ban²³² e helynek nevet adó papi birtoklás megszűnik; Tatamerius fehérvári prépost ugyanis a falut egy nőrokonának adja hozományul, attól bátyja László, a Kökényes–Radnót-nemből öröklő. Tudva, hogy a Kökényes–Radnót-nembelieknek nagy birtokai vannak a megye keleti részén, nem csodálkozunk, hogy 1362-ben²³³ Papfalvi Lőrinc fia Jakab, a megye délkeleti szögletén lévő Szentandrászt el-

²³² E. M. Bánffy rokonsági lt.

²³³ Bánffy okmt. I. 241.

zálogosíthatja Bánfi Dénesnek. 1377-ben²³⁴ Kajántó határjárásánál említik Papfalvát, mint possessio nobilium-ot. 1399-ben²³⁵ az itteni Csoronk-család kettéosztja a birtokot. Az ezentúl Csoronk nevet viselő Papfalvi-család 1408-ban,²³⁶ 1441-ben²³⁷ is pereskedik Szentandrás miatt a Bánffyakkal. Nem képes azonban érdekeit kellően megvédeni, a 40-es években eladja Szentandrást, hogy elejét vegye a további vizzályoknak. 1450-ben már Farnasi Veres Dénes kéri bevezettetését, számos birtokát eggyel szaporítva. Papfalván azonban továbbra is Csoronkok élnek, még 1517-ben²³⁸ is olvassuk, hogy Csoronk Benedek eladja birtokrészét nemesi telkével együtt.

A nemesi falvak sorában vannak az ingadozóan Dobokához és Kolozshoz tartozó Macskások. A mai három Macskás helyén a középkorban kilencet említenek. Valószínű, hogy egy-egy helységnek több neve is volt. Az egyiknek, Józsefmacskásnak, a XIV. század első harmadában élő Joseph a névadója. A Macskási-család mellett, vásárlás révén, Szucsákiak, Kecseti és más családok is birtokosok. 1461-ben az oláh ötvenedjegyzékben Csepegőmacskáson (ez Diós felé lehetett, ott említik 1353-ban²³⁹ puteus Cepegew-t) Porkoláb István és Mérai Péter oláh jobbágysai fizetnek. Bár a Macskások kifejezetten és gyakran „*possessiones nobilium*” néven szerepelnek, amit Gyórfy, néprajzi térképén, biztos adatnak tekint a falu magyar jellegére vonatkozólag, látjuk, a meghatározás ellenére is élhetnek itt oláhok az ott lakó nemesek birtokain. Ez az oláh adat egyébként késői és kirí a középső, Szamosig terjedő terület egységes magyar jellegéből. Magyar volt a mai Bodonkút helyén fekvő Újbuda és Burjános-Buda, honnan 1367-ben²⁴⁰ Fizkuth-at, az ott álló

²³⁴ O. L. Dl. 28.751.

²³⁵ O. L. Dl. 26.763.

²³⁶ Bánffy okmt. I. 510.

²³⁷ Bánffy okmt. I. 646.

²³⁸ Kolozsmonostori konvent lt.

²³⁹ O. L. Dl. 26.980.

²⁴⁰ O. L. Dl. 26.755.

egyházat említik. Buda a Királykuta név alapján a királyi területhez tartozott, így nemes lakóinak eredete is innen vezethető le. 1469-ben²⁴¹ Újbuda nemesei Újbudai György mellett György fia István, Nagy Mihály, Hencz András, Buday András, Török Jakab, Darabos Simon, Pelbárt Bálint és Pál, végül Szőke Albert. Burjánosbudán Dezmus (?) Mihály, Gál Márton, Tar Albert, Gyéres Márton, Pap Dénes. De ezeknek a nemesi possessióknak is megvan az oláh birtoka: Kölesmező. Határnevei: Solymoskő, Csókásalja, Remetetorok, Nagyerdő, Harasztos – magyarok, lakói azonban csak részben azok: Zabo, parvus, fychor, toth, parvus, Dan, Lupsa, Sipus. A budai nemeseknek az ötvenedlajstromban szereplő itteni jobbágysai nem jelenthetik az egész falu lakosságát.

Az egyházi birtokok mellett itt fekvő néhány nemesi falu készen lép elénk a XIII. század végén, anélkül, hogy a kezdetről mondhatnánk valamit. Az alakulásnak, a nemzetiségeknek változatosabb képét adja a Szamostól délkeletre és keletre nyúló vidék, mely Budatelke patakánál érintkezik a már tárgyalt legkeletibb területtel.

Ahogy a püspöki birtokoknál megállapíthattuk, a gyepe itt biztos települési határ, melyen túl a századoknak, de különösen az oláhoknak jut nagyobb szerep: a később jött népnek a később igénybevett földön. A megye közepén, a legdélibb vidéken, a püspöki nemzetiségi falvak folytatásaként oláh telep volt Felek, keletkezését láttuk.

Bányabükköt első említésekor 1297-ben²⁴² possessiónak nevezik, birtokosáról azonban nem értesülünk. A pápai tizedszedőeknek András plébános fizet. A XIV. században a tordamegyei Gerendi-család a birtokos és amikor megjárátják a határt Kolozsvár és a falu között, kifejezetten csak egy helységről hallunk. A XV. század elején már „utraque Banabyky” jelenik meg. 1415-ben²⁴³ „sepultura

²⁴¹ O. L. Dl. 26.796.

²⁴² O. L. Dl. 28.710.

²⁴³ O. L. Dl. 28.783–4.

Valahi suspensi"-ról olvasva, a második falu lakosságáról, oláhokról kapunk adatot. 1446-ban²⁴⁴ Ladislaus, Sandrinus, Nicolaus oláh jobbágyok; 1461-ben a Gerendi nemesek itteni népe 23 juhot és 8 forintot szolgáltat be.

Rőd nemesi possessio. Először 1292-ben²⁴⁵ hallunk róla, az itteni Demeter mester egy tordai nemesnek, János comesnek a serviense. 1345-ben²⁴⁶ a rődi Csehek osztottnak a birtokon. Az első rész György comesnek jut, a második Jánosnak és bátyjainak, a harmadik Jakab fiainak, mindegyikük saját házában, kúriájában él tovább is, akárcsak eddig. Határnevei 1418-ban²⁴⁷ Ovos erdő, Horgaswth, Wermwswth, 1428-ban²⁴⁸ Vaspetherpathaka, Vadverempathaka, Bydeuspathaka és Kolozsvár felé Kyralmezeufey. Mint annyi esetben, az egyházas, magyar helység mellett kialakult az oláh is. A rődi nemesek birtoka volt *Bós*, határnevei ugyan 1377-ben²⁴⁹ magyarok, Bosreth, Bospathak, Chukkutya, de 1461-ben itt is ötvenedet fizetnek. *Patha* szintén szerepel a jegyzékben, mint ottani magyar nemesek birtoka. A számos magyar határnév: Zewlewallaya, Hashegyallya stb. és számos magyar jobbágnév ellenére, azért történhetett ez meg, mert az eredeti *Patha* 1429-ben²⁵⁰ Eghazaspatha, szemben Alsópatha-val.²⁵¹ Alsópata lesz az oláh falu. Ugyanígy fejlődik a magyar Dezmér mellé Oláhdezmér a XV. század közepére.

Az egykori várbirtokon, *Korpádon* (possessio nobilium) 1452-ben²⁵² Sós Imre, Megyesally Kelemen, Antal (oláh), Pap Mihály özvegye, Kelemen (oláh), Karay László élnek jobbágytelkeken, 1486-ban²⁵³ pedig Charna

²⁴⁴ O. L. Dl. 36.391. C. p. 11. n. 3.

²⁴⁵ O. L. Dl. 30.101.

²⁴⁶ E. M. gr. Kornis cs. lt.

²⁴⁷ U. o.

²⁴⁸ O. L. Dl. 26.880.

²⁴⁹ O. L. Dl. 28.753.

²⁵⁰ O. L. Dl. 27.010.

²⁵¹ O. L. Dl. 26.905.

²⁵² O. L. Dl. 27.027.

²⁵³ O. L. Dl. 36.397. p. 59. n. 1.

László itteni oláh vérdíjáért folyik a pör. Az 1461-i szolgáltató 24 juh és 3 forint.

Valamikor várbirtok volt *Szovát* is, emellett a XIV. században egyházas hely. 1311-ben²⁵⁴ parókiális egyházaról hallunk, melyhez szőlők tartoznak, négy erdeje: Chalanuserdew, Gyeremukerdew, Sumus, Lapuserdew. Más királyi népekről, bizonytalanul bár, de fel lehet tenni, hogy sikerült nemesi sorba emelkedniök. Szovát azonban a nagybirtokos Zsuki-család birtoka lett, mely később, de éppúgy északról húzódott le, Doboka felől, mint a Kaloták, vagy Borsák. Itt is magánkézre jutott tehát királyi terület, ezért írhatja az oklevél az itteni épületekről szólva „*aedificia suorum servientium*” és nem „*iobgionum*”. A hatalmas Zsuki-család mint örökbirtokán osztozik 1311-ben Szováton és emellett *Sármáson*. Ekkor említik Ludas-t, Petruswoulge-t, Hygis nevű dombot és erdeiket: Remethwoulge, Munoros, Waguterdew, Auas, Gyurthyanus, Kerekerdew, Wezzewserdew. Ugyanekkor temploma is van. Emellett a magyar Sármás mellett 1422-ben már ott lehetett Oláhsármás; azt halljuk ugyanis, hogy a keleti terület ismert pusztítója, tuzsoni Bolgár Miklós, Sármáson megjelent és ott egy kenézt megölt.²⁵⁵ Ismét az annyiszor tapasztalt jelenség – magyar helység mellett felcseperedik az oláh. – A birtokos Zsuki-család névadó birtoka Swk = Zsuk, a Szamosnál fekszik; határa északon átnyúl Doboka megyébe, délen Korpád, Apáthida, Fejérd területével érintkezik. Az 1326-ban²⁵⁶ tartott nagy határjárás két erdőt említ: „*silva Vysaerdeye*” és délebbre „*Silva Kedlen*”. 1332-ben²⁵⁷ Vizatelukeről és Kedelen-telukeről olvasunk. 1354-ben²⁵⁸ Kethelen már possessio, ugyanígy Visa is 1368-ban.²⁵⁹ Lehetetlen föl nem ismerünk a nagybirtok telepítő akcióját. Maga Suk egyházas

²⁵⁴ E. M. Suki cs. lt. P. 1.

²⁵⁵ E. M. Suki cs. lt. K. 1.

²⁵⁶ U. o. F. 1.

²⁵⁷ U. o. D. 1.

²⁵⁸ U. o. C. 1.

²⁵⁹ U. o. C. 3.

hely volt, de itt is kialakult hasonló néven az oláh ikerfalu. Egy Ábel nevű ember eladta birtokát a családnak (Abeltelky), ez kapja később a XV. században az Oláhswk nevet. Hogy a Sukiak falvaik benépesítésénél nem csak az oláhokat vették igénybe, az látszik abból, hogy Visán a suki Szent Márton-egyház filiáléja van 1450-ben.²⁶⁰ De oláhokat azért nagy számban tartanak, érdeemes is a királytól elkérniök Oláhkályán, Béré, Kötelend és Oláhsuk ötvenedjövédelmét. (1461-ben azonban már megint beszedik tőlük ugyanezek a helyeken.) Oláh környezet hatása mutatkozik Béré helységről is. Ez a XIII. században Gerendi-birtok, egyházas hely, több család kezén megy át, míg 1411-ben²⁶¹ habitatoribus destituta, üres. Azok, akik 1465-ben hét jobbágytelkén élnek, mint a négy évvel előbb beszolgáltatott ötvened mutatja, oláhok.

Az egész terület csak a XIV. században kap sűrű lakosságot. Akkor keletkezik Botháza is s nem, mint Csánki írja, a XV. században. 1349-ben²⁶² itt él Gallus filius Booth, a birtok tehát az apáról elnevezve 1300-nál régebbre nem datálható. A terület népesedése csak részben önkéntelen, mivel a nagybirtokos intézkedése is megállapítható. A magyar anyafalu mellett minduntalan felbukkanó új oláh telep lakóinak számával ekkor még kisebbségben van, így például 1482-ben²⁶³ Magyaruknál harminckilenc magyar jobbágyot sorolnak fel, míg Oláhsukon összesen huszat.

Kolozs megye kialakításában, a XIII. század második feléig, elhatározóan döntő erőt a királyi hatalom jelentett. A király comesének bírói tevékenysége alól csak az erdélyi püspök birtokai voltak mentesek; egyébként éppen a megye középső területén, a várhoz tartozó vidéken, hozzáértve még a Borsáknak tulajdonított telepeket

²⁶⁰ U. o. A. 14.

²⁶¹ O. L. Dl. 26.996.

²⁶² E. M. Suki cs. lt. U. I.

²⁶³ Teleki okmt. II. 147.

is, a legegészségesebb a fejlődés. A sebesvári uradalom és a keleti nagy adománybirtokok között itt alakulnak nemesi és nem jobbágyfalvak. Igaz, hogy számuk csekély és izmos középnyemes réteg helyett megyénkben, mint egész Erdélyben, nagybirtokosokat látunk – s csak valahol mélyen alattuk a jobbágyokat. Ez a csekély számú köznemesség nem is lehet akkora energia birtokában, hogy – mint az anyaországban – a királlyal szövetségbe az oligarchák ellen, szolgabíráival, a nemzeti bíróság utódaival önkormányzatot, függetlenséget szerezzen. Erdélyben igazában véve nincs oligarcha, csak vajda van.²⁶⁴ Ennek a hatalma azonban annál teljesebb. Az ifjabb királyok alatt meghonosodott általános gyűléseket ők folytatják, azokból valóságos tartományi gyűléseket képeznek és ez a központi összefogás lecsökkentett autonómiát eredményezett. Az itteni nemesség fertőpénze, nyestbőradója is mutatja a csekélyebb önállóságot.²⁶⁵ Kisebbszámú, kisebbszámú a nemesség, ez okozza, hogy bár az anyaországhoz képest nem későn kezdődik az autonómia, az teljessé nem válik. Nem a megye közönsége választja a szolgabírákat; és a vajda ítél egyetemlegesen az összes megyék fölött. A tartományúri jelleg itt valóban nem autonóm, hanem oligarchikus. Ezt mutatja az erdélyi megyei önkormányzat első nyoma, mely éppen Kolozs megyéhez fűződik: 1288. január 8-án, mikor László erdélyi alvajda ítéletlevelet ad ki kolozsmegyei birtokügyben, mellette működik Petrus de Nyt... comes de Culus, Mychael comes filius Laurentii... filius Murun et comes Petrus filius Clementis, iudices per regnum Transsilvanum constituti et eidem Ladislave vicevaivode in assessores ad causas assignati.²⁶⁶ Tehát a kolozsmegyei

²⁶⁴ Tagányi K.: Szolnok-Doboka megye monográfiája. I. 242. és köv.

²⁶⁵ Deér J.: i. m. 199.

²⁶⁶ Teutsch–Firnhaber: Urkundenbuch. I. 144. – H. Schönebaum: Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches c.. tanulmányában. (Leipziger Vierteljahrsehrift f. Südoetropa II. 1. 38. 1.) a szász és székely

önkormányzatot a tartományi önkormányzat hozta létre. A három megyei nemest, akik bírótársként működnek, úgy látszik, Erdély országa választotta. A comest a vajda nevezi ki – és csak két szolgabíró van. A megyei hatóság szerepe nem nagy. A megyei nemesség inkább fordul közvetlenül a vajdához ügyeivel s ehhez intézi a király is rendeleteit. A szolgabírák, bár megyeiek – jellemző ez a tartományi választásra – nem a régi itteni nemesség soraiból kerülnek ki, hanem az újabb keletű hatalmasabb földesurak közül. 1314-ben²⁶⁷ Stephanus de Suk et magister Michael a szolgabírák. 1315-ben²⁶⁸ Nicolaus filius Mikola de Dezmer, míg 1340-ben comes Johannes de Suk és comes Michael dictus Cheh a „iudices nobilium”. Ezek azonban a már kialakult megye hatóságai. A kialakulás a XIII. század második felében bekövetkezett és annak írásbafoglalt emléke bizonyítja, hogy amennyire nem volt nagy időbeli különbség az anyaország és Erdély megszállása között, éppúgy a királyi megyéből kialakult nemesi megye is korán jelentkezett itt. Természetesen távol lévén a centrumtól, némileg változott formában.

„universitas” hatását látja a nemesi universitas kialakulásában. A nemesi megye fejlődése azonban analóg az anyaországgal, így nem külső hatás, hanem belső társadalmi erők eredménye.

²⁶⁷ Teleki okmt. I. 33.

²⁶⁸ U. o. 34–35.